

Als het onderwijs niet past¹

Eleonoor van Gerven

Groeiende aandacht voor hoogbegaafde leerlingen heeft de afgelopen twintig jaar tot een sterke groei van deskundigheid gezorgd ten aanzien van het onderwijs aan deze leerlingen. Maar daardoor wordt ook steeds duidelijker dat er nog heel veel winst valt te behalen om het onderwijs ook voor deze groep leerlingen nog passender te maken (Van Gerven, 2021). Daarmee is er ook meer ruimte om oog te hebben voor leerlingen bij wie het leren anders verloopt dan het schoolsysteem en de volwassen omgeving soms verwacht.

Zo is er een groeiende aandacht aan het ontstaan voor (hoog)begaafde leerlingen die dreigen uit te vallen of al zijn uitgevallen in het onderwijs. Deze groeiende aandacht uit zich enerzijds in de behoefte aan een betere verkenning hoe het zover kan komen dat sommige jongeren met een hoog ontwikkelingspotentieel voortijdig het onderwijs verlaten, terwijl andere jongeren met een hoog ontwikkelingspotentieel het juist heel goed doen in het onderwijs. Anderzijds uit die aandacht zich ook in een groeiend aantal mogelijkheden om een alternatief te bieden waarin deze jongeren kunnen herstellen van de moeilijke periode voorafgaand aan de schooluitval en waarin zij voorbereid kunnen worden op herintreden in het onderwijsproces of vervroegd intreden op de arbeidsmarkt. Voorbeelden van relatief recente ontwikkelingen hiervan zijn onder andere dagbestedings- en begeleidingstrajecten, en scholingstrajecten rondom het thema hoogbegaafdheid.

¹ Deze tekst is in het voorjaar van 2024 ook gepubliceerd in PO Management (uitgegeven door Leuker.nu). Als je naar deze tekst verwijst gebruik dan onderstaande gegevens: Van Gerven, E.(2024). *Als het onderwijs niet past*. Slim Educatief.

Ook de politiek heeft schooluitval bij (hoog)begaafde leerlingen aangekaart (kamerbrief Wiersma, 2022; Motie Van Meenen en Paul, 2023). Uitvallen in het onderwijs is een probleem waar in de woonregio van een leerling niet altijd passende hulp voor is. Zo stelt minister Wiersma (2022): “Relatief veel samenwerkingsverbanden (13%) geven aan dat er voor de subgroep (hoog)begaafde leerlingen die thuiszitten of vastlopen op school in hun regio helemaal geen passend en dekkend aanbod is. Dit is zorgelijk en vraagt om maatregelen en acties voor hoogbegaafdheid.” Het ingewikkelde is echter dat er geen harde prevalentiecijfers zijn over het aantal hoogbegaafde leerlingen dat voortijdig de schoolverlaat en/of thuiszit. In de motie van Van Meenen en Paul wordt verwezen naar cijfers die eerder ook in Trouw genoemd werden: 15.000 leerlingen waarvan ongeveer eenderde hoogbegaafd zouden zijn. Er lijkt echter geen wetenschappelijke onderbouwing voor deze cijfers te zijn. Dat wil zeggen dat niet zomaar gesteld kan worden dat deze leerlingen thuiszitten omdat zij hoogbegaafdheid zijn. Frumau (2024) verwijst naar onderzoek waaruit blijkt dat schooluitval onder leerlingen met een hoog ontwikkelingspotentieel vaak een samenspel is van een overbelaste leerling met meerdere psychologische klachten, overbelaste ouders, handelingsverlegenheid in het systeem. Daardoor ontstaan er zorgen bij meerdere betrokkenen over de ontwikkeling van de leerling. Wat we wél weten is dat vroegtijdig schoolverlaten ontwikkelingsrisico's met zich meebrengt en veelal gepaard gaat met psychosociale problemen (Bos et al., 2021; Van Heerwaarden & Jobse, 2016).

Drie groepen om in het oog te houden

Vanuit het perspectief onderwijs en preventie waar een school op kan inzetten, wil ik hier drie groepen leerlingen benoemen waarvoor de problematiek die wordt waargenomen een risicofactor vormt voor schooluitval.

Onderpresteren

De eerste groep die ik in beeld wil brengen zijn begaafde onderpresterende leerlingen. Dit zijn leerlingen waarvan men veronderstelt dat er sprake is van een hoog ontwikkelingspotentieel maar de leerling dit potentieel niet weet om te zetten in hoge schoolprestaties (Reis& McCoach, 2000; Van Weerdenburg et al., 2023). In de begeleiding van deze leerlingen is veelal de veranderbehoefte gefocust op het gedrag van de leerling. Onderpresteren is echter een systemisch probleem waarbij het uitgangspunt voor begeleiding moet zijn dat als je wilt dat het gedrag van de leerling verandert, het pedagogisch-didactisch systeem daar voor de leerling werkelijk aanleiding toe moet geven (Van Gerven, 2023). Zeggen tegen iemand dat hij gezellig moet doen leidt ook niet tot gezelligheid; gezelligheid ontstaat pas als de alle personen in die situatie daar samen een inspanning voor leveren en alle factoren goed op elkaar zijn afgestemd. Als leerlingen lang in een context functioneren die niet past, kan dit leiden tot sociale en emotionele problemen en in complexe situaties die langere tijd duren ook tot schooluitval.

Dubbel bijzonder

Een tweede groep leerlingen waarbij er een risico is op schooluitval, zijn de dubbel bijzondere leerlingen. Dit zijn leerlingen waarbij er niet alleen kenmerken van begaafdheid worden waargenomen, maar waarbij er ook kenmerken van een leer- of

ontwikkelingstoornis invloed hebben op de ontwikkeling en het functioneren van de leerling (Weterings-Helmons, 2023). De ondersteuning voor deze leerlingen is complex omdat lang niet alle dubbel bijzondere leerlingen tijdig als zodanig worden herkend. Begaafdheid blijkt een sterk compenserende factor te zijn waardoor deze leerlingen nog heel lang kunnen mee komen tot op (boven) gemiddeld niveau. Soms wel tot in het voortgezet onderwijs, waarbij de leerling zich als het ware met de toppen van de vingers aan de dakgoot weet vast te houden en het dan echt niet meer gaat. Het vermogen om nog langer te kunnen compenseren is dan op, de leerling is dan veelal uitgeput want juist het compenseren heeft deze leerling dan te lang achtereen veel te veel energie gekost zonder dat het onderwijs er 'passender' door werd. Als de leerling dan uitvalt is er al zoveel water onder de brug doorgegaan, dan de ontstane problemen en schade niet een-twee-drie valt op te lossen. Het kan ook zo zijn dat de waargenomen leerproblemen en het waargenomen gedrag het ontwikkelingspotentieel in de domeinen die niet zijn aangetast door de stoornis verhullen. De leerling wordt dan alleen gezien door de bril van 'stoornis'. Het potentieel van de leerling komt dan niet aanbod en de ingezette interventies slaan dan niet of onvoldoende aan. Doordat de interventies alleen ingezet worden op het deficiet van de leerling kan grote emotionele schade ontstaan waardoor onderwijs op een nare dag echt niet meer past en de leerling uitvalt. De weg terug naar een positieve ontwikkeling is daardoor alleen maar langer en moeizamer geworden.

Onderleren

Een derde groep die ik hier wil noemen zijn de onderlerende leerlingen (Van Gerven, 2013). Dit zijn leerlingen die nog wél goed presteren, maar zich nauwelijks werkelijk

ontwikkelen omdat het leerstofaanbod en de educatieve context daar niet wezenlijk op aansturen. Deze leerlingen krijgen geen leerstofaanbod dat aansluit op hun zone van naastgelegen ontwikkeling. Hun leerstofaanbod sluit slechts aan bij wat de rest van de leerlingen ook verwerken en doet daardoor nauwelijks een beroep op het werkelijke ontwikkelingspotentieel van de leerling. Frumau (2024) geeft aan dat deze leerlingen vertellen dat zij zich niet werkelijk gerespecteerd voelen en dat daarop ontwikkelende frustratie gevoelens al heel vroeg ontstaan, soms al bij de instroom in groep 1. Ze raken teleurgesteld in het onderwijs en de opeenstapeling van de teleurstellingen leidt op termijn bij een deel van deze jongeren tot schooluitval. Voor onderlerende leerlingen is relatief gezien nog erg weinig aandacht. Juist omdat hun prestaties nauwelijks aanleiding geven tot verontrusting bij de school, vallen deze leerlingen vaak tussen de wal en het schip. Op het moment dat deze leerlingen uitvallen, kan dit voor de school als slag bij heldere hemel komen. ‘Nette cijfers’ worden nog te vaak als synoniem gezien van ‘het gaat toch goed’. Bij onderlerende leerlingen, blijkt niets minder waar.

Wat weten we over oplossingen?

Het kenniscentrum Hoogbegaafdheid bracht recentelijk een multi-mediale brochure uit over schooluitval en thuiszitten. In deze brochure laten diverse betrokkenen zien dat er niet één oplossing is die alle leerlingen past. Leerlingen vormen een heterogene groep, het gegeven dat er een ‘deelverzameling’ bestaat waarbij we zien dat zij beschikken over kenmerken van begaafdheid, betekent niet dat juist die groep vanwege de kenmerken die zij delen zomaar een homogene groep zijn. Elke leerling heeft een eigen profiel van potentieel en elke leerling ervaart daardoor ook eigen kansen en drempels in het ontwikkelingsproces. Twee leerlingen (met kenmerken van begaafdheid) die naar

dezelfde school gaan, hetzelfde leerstofaanbod krijgen en op dezelfde pedagogisch-didactische wijze benaderd worden, kun elk op een eigen wijze reageren op die situatie. Als dit al zo is in een positieve context, dan zal dit ook het geval zijn als het niet zo goed gaat met de leerling. Daar waar het niet goed gaat met de leerling zijn er maar twee dingen dat zij echt delen. In de eerste plaats hebben ze behoefte aan maatwerk om tot een goede afstemming te komen tussen hun persoonskenmerken en wat dan voor hen een betekenisvolle respons is. In de tweede plaats hebben ze behoefte aan tijd. Iets wat jarenlang de gelegenheid heeft gehad om scheef te groeien, is niet met een handelingsplan van twee of drie maal acht weken weer recht te buigen. Van alle maatregelen waar we met elkaar over nadenken om tot oplossingen te komen, zou ik daar graag op willen inzetten want alleen daardoor kunnen we bij de leerling het gevoel wegnemen dat deze zelf en alleen verantwoordelijk is voor de problemen waardoor de leerling niet anders heeft kunnen concluderen dan dat 'het onderwijs niet meer paste'.

[Inzet Kader Kenniscentrum Hoogbegaafdheid]

Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid

Programmamanager: Eleonoor van Gerven

Begin 2022 is door het ministerie van OCW een subsidie toegekend aan het National Talent Centre of the Netherlands voor het ontwikkelen van een landelijk Kenniscentrum Hoogbegaafdheid. Met dit kenniscentrum beoogt het ministerie dat de professionals die werken met begaafde leerlingen toegang hebben tot actuele en toepasbare kennis en expertise. De opzet is om voort te bouwen op bestaande kennis, antwoorden op

praktijkvragen snel vindbaar te maken en mensen, organisaties en netwerken worden met elkaar verbonden.

Sleutelwoorden van waaruit het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid werkt zijn:

inventariseren, prioriteren, construeren, communiceren en consolideren. Welke kennis bestaat er vanuit theorie en praktijk?, Wat weten we nog niet en moet hoog op de agenda om het onderwijs aan hoogbegaafde kinderen en jongeren te optimaliseren?

Hoe kunnen we vanuit een samenwerking tussen onderzoek en wetenschap en praktijk kennis en vaardigheden verbeteren? We willen graag over de resultaten met het veld communiceren en daardoor ook wegen vinden om nieuwe kennis en vaardigheden te verankeren in de dagelijkse praktijk van opvoeding, onderwijs en zorg.

Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid wil uitgaan van de uniciteit van de leerling en de uniciteit van scholen. Er bestaat niet één juiste weg, er zijn verschillende wegen. Of een aanpak passend is hangt af van de samenhang tussen leerling, ouders, school, curriculum, leeromgeving en de maatschappelijke context. Dit betekent dat we niet alleen zullen zoeken naar dat wat iedereen bindt, maar ook ruimte willen bieden aan het bestaan van die verschillen. Daardoor hebben ouders, leraren en vooral ook leerlingen kansen om een gedeeld eigenaarschap te ontwikkelen over wat passend is onder hun specifieke omstandigheden.

Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid is de mening toegedaan dat in de nabije leefomgeving van elk kind de noodzakelijke ondersteuning aanwezig moet zijn om zich optimaal en evenwichtig te kunnen ontwikkelen. Dat betekent dat we op regionaal en lokaal niveau de bestaande netwerken en samenwerkingsconstructies betrekken en benutten, zoals de samenwerkingsverbanden, de samenwerkingen en leergemeenschappen. Op landelijk niveau zoeken we overleg en samenwerking met de

beroepsverenigingen en landelijke (beroeps) organisaties gericht op het onderwijs aan en de opvoeding van hoogbegaafde kinderen. Op landelijk niveau zoeken we ook de samenwerking met organisaties en beroepsverenigingen die niet direct gericht zijn op hoogbegaafdheid, maar die wel met dit thema op verschillende manieren te maken hebben.

In de eerste helft van 2023 heeft het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid zes brochures uitgebracht die gratis te downloaden zijn via de website www.kenniscentrumhb.nl.

Thema's zijn Signaleren, Versnellen, Peergrouponderwijs, Onderpresteren en Dubbel Bijzondere Leerlingen.

Sinds december 2023 werken we met een nieuwe opzet van multimediale brochures. In elke brochure is naast een stevig informatief artikel ook een reeks videoclip

opgenomen waarin educatieve professionals en ouders hun ervaringen delen over een onderwerp. De eerste multimediale brochure gaat over jonge leerlingen met kenmerken van begaafdheid (<https://www.kenniscentrumhb.nl/kennisbank/publicatie-jonge-leerlingen-met-kenmerken-van-begaafdheid/>).

Thema twee gaat over vroegtijdig schoolverlaten/thuiszitten (<https://www.kenniscentrumhb.nl/kennisbank/publicatie-schooluitval-en-thuiszitten/>). Voor de zomervakantie volgen nog de thema's

Hoogbegaafdheid in het VO, Hoogbegaafdheid en kansengelijkheid, Sociaal-emotionele ontwikkeling en Hoogbegaafdheid en perfectionisme/faalangst.

Op de website vind je ook een snel groeiende kennisbank met video's waarin begrippen die gehanteerd worden in vaktaal in ongeveer 90 seconden worden toegelicht.

Daarnaast worden in de kennisbank ook opnames geplaatst van webinars die we over de verschillende thema's verzorgen. Voor de informatie over het eerst volgende webinar verwijzen we naar de agenda op de website.

Het Kenniscentrum Hoogbegaafdheid organiseert ook jaarlijks kleinschalige regionale bijeenkomsten waarin leraren de kans krijgen om hun best practices en goede ervaringen met elkaar te delen (TopTips bijeenkomsten). Leren van en met elkaar is daarin het sleutelwoord. Informatie over deze bijeenkomsten vind je in de agenda op de website <https://www.kenniscentrumhb.nl/agenda/>

[Einde kadertekst]

Bronnen

Bos, B., Molenaar, R., & Zweerink, J. (2021, 10 december). *Samenhang tussen problemen en de kans op voortijdig schoolverlaten*. CBS. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2021/samenhang-tussen-problemen-en-de-kans-op-voortijdig-schoolverlaten>

Frumau, F. (2024) *Als school niet past: schooluitval en thuiszitten*. Kenniscentrum Hoogbegaafdheid.

Motie Van Meenen en Paul:

<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2022D49936&did=2022D49936>

Reis, S., & McCoach, B. (2000). The underachievement of gifted students: What do we know and where do we go? *Gifted Child Quarterly*, 44(3), 152-170.

Van Gerven, E. (2013). *Knapzak praktijkgidsen: begaafde onderpresteerders*. Leuker.nu.

Van Gerven, E. (2021) *Raising the bar. The competencies of specialist in gifted education*. Leuker.nu.

Van Gerven, E. (2023). Onderpresteren van (hoog)begaafde leerlingen. In *Onderpresteren in primair en voortgezet onderwijs*. Kenniscentrum Hoogbegaafdheid.

Van Heerwaarden, Y., & Jobse, M. (2016). *Thuiszitten begint bij verzuim*. Nederlands Centrum Jeugdgezondheid.

Van Weerdenburg, M., Hoogeveen, L., Bakx, A. (2023). Onderpresteren en (hoog)begaafdheid. In *Onderpresteren in primair en voortgezet onderwijs*. Kenniscentrum Hoogbegaafdheid.

Weterings-Helmons, A. (2023) Dubbel bijzondere leerlingen. In Van Gerven, E. (red.), *De gids 2.0. Over Begaafdheid in het PO en VO*. Pp. 231-254. Leuker.nu

Wiersma, A.D. (2022, 23 december). *Uitwerking plan van aanpak hoogbegaafdheid*

[Kamerbrief]. Geraadpleegd van

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/12/23/uitwerking-plan-van-aanpak-hoogbegaafdheid>

